

ΜΕΣΟΗΛΛΑΔΙΚΑ
ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΑ

La Grèce continentale au Bronze Moyen
Η ηπειρωτική Ελλάδα στη Μέση εποχή του Χαλκού
The Greek Mainland in the Middle Bronze Age

Actes du colloque international organisé par l'École française d'Athènes,
en collaboration avec l'American School of Classical Studies at Athens
et le Netherlands Institute in Athens,
Athènes, 8-12 mars 2006

Édités par Anna PHILIPPA-TOUCHAIS, Gilles TOUCHAIS, Sofia VOUTSAKI et James WRIGHT

BULLETIN DE CORRESPONDANCE HELLÉNIQUE

MESHELLADIKΑ
ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΑ

É C O L E F R A N Ç A I S E D ' A T H È N E S

Directeur des publications : Dominique Mulliez

Adjointe aux publications : Catherine Aubert

Révision des normes : Béatrice Detournay

Photogravure, impression et reliure : Break'in

Conception graphique de la couverture : EFA, Guillaume Fuchs

Dépositaire : De Boccard Édition-Diffusion – 11, rue de Médicis, F – 75006 Paris, www.deboccard.com

Ouvrage publié avec le concours de l'INSTAP (Institut for Aegean Prehistory), Philadelphie, USA

© École française d'Athènes, 2010 – 6 Didotou, GR – 106 80 Athènes, www.cfa.gr

ISBN 978-2-86958-210-1

Reproduction et traduction, même partielles, interdites sans l'autorisation de l'éditeur pour tous pays, y compris les États-Unis.

MESOHELLADIKΑ ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΑ

La Grèce continentale au Bronze Moyen
Η ηπειρωτική Ελλάδα στη Μέση εποχή του Χαλκού
The Greek Mainland in the Middle Bronze Age

Actes du colloque international
organisé par l'École française d'Athènes,
en collaboration avec l'American School of Classical Studies at Athens
et le Netherlands Institute in Athens,
Athènes, 8-12 mars 2006

Édités par Anna PHILIPPA-TOUCHAIS, Gilles TOUCHAIS, Sofia VOUTSAKI et James WRIGHT

BULLETIN DE CORRESPONDANCE HELLÉNIQUE

Στοιχεία αρχιτεκτονικής από τη μεσοχαλκή Μακεδονία: τα δεδομένα από τον Άγιο Μάμα Νέας Ολύνθου

Ιωάννης ΑΣΛΑΝΗΣ

RÉSUMÉ *Settlement Architecture in Middle Bronze Age Macedonia: The Evidence from Ayios Mamas-Nea Olynthos*

Les informations dont on dispose sur l'organisation de l'espace dans les habitats du BM de Macédoine sont très limitées. L'image la plus nette est fournie par les fouilles d'Haghios Mamas-Néa Olynthos en Chalcidique, menées de 1994 à 1996 par B. Hänsel (Berlin). Sur ce site le BM est représenté par six niveaux d'habitat (couches 17-12) qui s'articulent en trois phases d'organisation spatiale. La plus ancienne, correspondant à la couche 17, est une phase de transition du BA au BM, avec des constructions dont l'orientation diffère de celles du BA et se maintiendra sans changement pendant toute la durée du BM. La phase suivante, correspondant à la couche 16, est caractérisée par des constructions indépendantes séparées par des ruelles. Au cours de la troisième phase (couches 15 et 14) les constructions s'organisent en unités de plusieurs pièces. Les couches 13 et 12, qui n'ont pas encore été étudiées de près, forment un quatrième phase additionnelle. Dans aucune des couches la fonction des constructions n'a pu être déterminée car elles n'ont été fouillées que partiellement. L'un des éléments de continuité entre le BA et le BM est l'usage du bois et de la terre comme matériaux de base. Cependant les murs en terre amoncelée sont déjà très solides. Au BM il n'est pas certain que l'on utilise la brique, qui apparaît au BR.

SUMMARY *L'architecture en Macédoine au Bronze Moyen : les données d'Haghios Mamas-Néa Olynthos*

The evidence for the spatial organisation of MBA settlements in Macedonia is rather limited. Only the excavations at Ayios Mamas-Nea Olynthos in Chalkidike offer some information on the settlement lay-out. The excavations were carried out between 1994-1996 by Prof. Bernhard Hänsel, Berlin. Six habitation layers of the MBA have been found at Ayios Mamas (layers 17-12), and they represent three different phases of spatial organisation. The earliest phase (layer 17) marks the transition from the EBA to the MBA. The buildings have a different lay-out and orientation than the EBA ones, but this orientation remains unchanged during the entire MBA. Layer 16 represents the next phase, which is characterized by self-standing houses, separated by narrow lanes. During the third phase (layers 15 and 14), the buildings form larger, multi-roomed complexes. The layers 13 and 12, which have not been fully studied as yet, constitute an additional fourth phase. The function of the various buildings in the different phases cannot be established, as they have been excavated only partly. Certain aspects, notably the use of wood and clay as main building materials, reveal continuity from EBA construction practices. However, walls built of packed clay are already quite solid.

Η έρευνα για την προϊστορία της Μακεδονίας έχει προσφέρει τις τελευταίες δεκαετίες σημαντικές γνώσεις για τη δραστηριότητα των κατοίκων της περιοχής, οι οποίοι αργότερα εμφανίζονται στο προσκήνιο της ιστορίας ως Μακεδόνες. Σύμφωνα με τα δεδομένα, σε όλη τη διάρκεια της Εποχής του Χαλκού οι οικισμοί καλύπτουν καθορισμένο χώρο, ο οποίος συνεχίζει να κατοικείται και μετά τις όποιες περιπέτειες του οικισμού. Η σταθερότητα της εγκατάστασης των κατοίκων και η ανανέωση των κτισμάτων λόγω φθοράς ή όλου του οικισμού λόγω καταστροφής οδήγησε στην ανύψωση του εδάφους των οικισμών με αποτέλεσμα στο τέλος της Εποχής του Χαλκού, όποτε και εγκαταλείφθηκαν, οι οικισμοί να βρίσκονται επάνω σε χωμάτινους κώλους περίπου 10 μ. ψηλότερα από την επιφάνεια της γύρω περιοχής. Μετά την εγκατάλειψή τους, με την πάροδο του χρόνου και τη διάβρωση οι κώνοι στρογγύλεψαν και πήραν τη μορφή τούμπας που χαρακτηρίζει την προϊστορική κατοίκηση της Μακεδονίας.

Σε μια τούμπα, επομένως, θα πρέπει να περιλαμβάνονται όλες οι φάσεις εξέλιξης της Εποχής του Χαλκού, Πρώιμη, Μέση και Ύστερη. Ωστόσο, στις περισσότερες φαίνεται να απουσιάζει η Μέση Εποχή του Χαλκού. Η απουσία αυτή είτε οφείλεται σε διακοπή κατοίκησης του χώρου, είτε είναι πλασματική και οφείλεται σε κενό της δικής μας γνώσης.

Η εκτεταμένη καταστροφή των οικισμών που πλήττει την ηπειρωτική Ελλάδα στην τελευταία φάση της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, συναντάται και στη Μακεδονία. Με την αρχή της Μέσης Χαλκοκρατίας οι περισσότεροι οικισμοί σε αυτήν την περιοχή φαίνεται να εγκαταλείπονται, λίγοι αραιοκατοικούνται και ελάχιστοι συνεχίζουν με τον ίδιο δυναμισμό. Το φαινόμενο αυτό, σε συνδυασμό με την περιορισμένη έρευνα, έχει ως αποτέλεσμα η εικόνα για τη Μέση Εποχή του Χαλκού στη Μακεδονία σήμερα να είναι εξαιρετικά ασαφής, καθώς μάλιστα μια πρώτη εικόνα που είχε παρουσιάσει ο Heurtley έχει αλλάξει σημαντικά¹: στοιχεία, όπως η εγχάρακτη κεραμική και οι διχαλωτές λαβές (wishbone handles) που ο Heurtley απέδιδε στην εποχή αυτή, ανήκουν κυρίως στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού². Η μινυακή κεραμική εμφανίζεται βέβαια στη Μέση συνεχίζεται όμως και στην αρχή της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, ενώ χαρακτηρίζει μόνο τα παράλια της κεντρικής Μακεδονίας.

Αλλά και οι πληροφορίες για την οργάνωση του χώρου στο εσωτερικό των οικισμών της Μέσης Εποχής του Χαλκού είναι εξαιρετικά περιορισμένες. Η πιο εκτεταμένη ανασκαφή οικισμού αυτής της περιόδου ήταν στο Μολυβόπυργο, η κύρια φάση του οποίου είναι σύντομη και ανήκει στο τέλος της Μέσης ή στην αρχή της Ύστερης Εποχής του Χαλκού³.

1. W. A. HEURTLEY, *Prehistoric Macedonia* (1939).
2. A. HOCHSTETTER, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die handgemachte Keramik* (1984).
3. I. ASLANIS, «Molyvopyrgos und das prähistorische Olynth (Agios Mamas). Zwei benachbarte mittelbronzezeitliche Siedlungen auf der Chalkidiki in Nordgriechenland», στο B. HOREJS, R. JUNG, E. KAISER κ.ά., (επιμ.), *Interpretationsraum Bronzezeit. Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidmet* (2005), σ. 111-116.

Μια άλλη ανασκαφή στην Τορώνη Χαλκιδικής αναμένεται να δώσει νέα στοιχεία για τη Μέση Εποχή του Χαλκού, ελάχιστα όμως για την οργάνωση του χώρου⁴. Περισσότερα στοιχεία αναμένεται να προκύψουν από τη δημοσίευση των αποτελεσμάτων των πανεπιστημιακών ανασκαφών στην Τούμπα Θεσσαλονίκης και στο Αρχοντικό Πέλλας⁵.

Συγκριτικά καλύτερη είναι η εικόνα που προέκυψε από την ανασκαφή στην τούμπα του Αγίου Μάμα Νέας Ολύθνου. Από τη μελέτη των ανασκαφικών δεδομένων αυτού του οικισμού προκύπτουν ουσιαστικά οι πρώτες πληροφορίες για την εικόνα των οικισμών και την εξέλιξή τους αυτήν την περίοδο στη Μακεδονία. Η ανασκαφή που διεξήχθη στα έτη 1994-1996 έδωσε σημαντικά ευρήματα και πληροφορίες για τη Μέση Εποχή του Χαλκού⁶. Τα στοιχεία αρχιτεκτονικής που εντοπίστηκαν στο σχετικά περιορισμένο ανασκαφικό χώρο δείχνουν σαφή αλλαγή στον τρόπο οργάνωσης τόσο του οικισμού όσο και των κτισμάτων. Ο οικισμός σήμερα βρίσκεται σε απόσταση περίπου 6 χλμ. από την ακτή. Ωστόσο, υπάρχουν ενδείξεις ότι στην Εποχή του Χαλκού η ακτογραμμή θα πρέπει να ήταν διαφορετική και ο οικισμός να βρισκόταν στην άκρη μικρής χερσονήσου (εικ. 1). Προϊστορικοί οικισμοί με ανάλογη γεωμορφολογική εξέλιξη – παράλιοι τότε, μεσόγειοι σήμερα – υπάρχουν αρκετοί, όπως π.χ. ο Καστανάς δίπλα στον Αξιό ποταμό και η Τροία στον Ελλήσποντο⁷.

Ο οικισμός επάνω στην τούμπα είχε έκταση περίπου 4 στρεμμάτων. Παραμένει άγνωστο, αν εξαπλωνόταν στο χώρο χαμηλά, δυτικά της τούμπας. Στις τρεις ανασκαφικές τομές εντοπίστηκαν συνολικά 18 φάσεις κατοίκησης του προϊστορικού οικισμού που ανήκουν στο τέλος της Πρώιμης, στη Μέση και στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού.

Στη Μέση Εποχή του Χαλκού ανήκουν τα στρώματα 17-14 και πιθανότατα τα στρώματα 13 και 12⁸ (εικ. 2). Στον οικισμό 18 τα κτίσματα αναπτύσσονται στην περιφέρεια βαθμιδωτά, με μεσοτοιχία, δημιουργώντας έναν κλειστό περιφερειακά χώρο, η πρόσβαση στον οποίο πιθανότατα ήταν δυνατή μόνο από ελεγχόμενες εισόδους. Ο προσανατολισμός

4. A. CAMBITOGLU, J. K. PAPADOPOULOS, «Excavations at Torone, 1989», *MeditArch* 4 (1991), σ. 165.
5. A. PILALI-PAPASTERIOU, A. PAPAETHIMIOU-PAPANTHIMOU, «Die Ausgrabungen auf der Toumba von Archontiko», *PZ* 77 (2002), σ. 137-147. Στ. ΑΝΑΡΕΟΥ, Κ. ΚΩΣΤΑΚΗΣ, «Η προϊστορική τούμπα της Θεσσαλονίκης. Παλιά και νέα ερωτήματα», *ΑΕΜTh* 10Α (1996), σ. 369-387.
6. Η ανασκαφή διεξήχθη υπό την αιγίδα του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Αθήνας από τον καθηγητή του παν/μίου του Βερολίνου Bernhard Hänsel. Συμμετείχε το Ινστιτούτο Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών με τον υπογράφωντα.
7. H. D. SCHULZ, «Die geologische Entwicklung der Bucht von Kastanas im Holozän», στο B. HÄNSEL, *Kastanas, Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die Grabung und der Baubefund* (1989), σ. 375-393. I. KAYAN, «Die trojanische Landschaft», στο M. KORFMANN *et al.* (επιμ.), *Troia. Traum und Wirklichkeit. Ausstellungskatalog* (2001), σ. 309 κ.ε.
8. Η μελέτη των στρωμάτων 13 και 12 δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί, ωστόσο στην κεραμική τους, που επίσης βρίσκεται στο στάδιο μελέτης, υπάρχουν ενδείξεις ότι τα στρώματα ανήκουν στην τελευταία φάση της ΜΕΧ.

τους, είναι πλάγιος σε σχέση με τον κατά μήκος άξονα της τούμπας⁹. Κάθε κτίσμα αποτελεί αυτόνομη οικιστική μονάδα, με την επαναλαμβανόμενη παρουσία των ίδιων κατασκευών (εστιών και φούρνου) στο εσωτερικό τους.

Ο οικισμός 17 που ακολουθεί, διαδέχεται τον προηγούμενο χωρίς εμφανή ίχνη διακοπής στην κατοίκηση της τούμπας. Όλα τα προαναφερθέντα γνωρίσματα του προηγούμενου οικισμού εγκαταλείπονται. Τα κτίσματα, κατάλοιπα των οποίων σώζονται ελάχιστα, έχουν νέα ανάπτυξη, κάθετη ή παράλληλη στον κατά μήκος άξονα της τούμπας. Για την κατασκευή τους συνδυάζονται παλαιά και νέα στοιχεία. Στα παλιά ανήκει η χρήση των τοπικών παραδοσιακών υλικών, ξύλου και πηλού. Στους νεωτερισμούς περιλαμβάνονται τα μεγάλα ορύγματα ως θεμέλια, οι πήλινοι ημικίονες και οι ισχυροί τοίχοι από στοιβαχτό πηλό πλάτους 40 εκ. Απουσιάζουν οι πλίθοι.

Στη διάρκεια της επόμενης οικιστικής φάσης 16 ο χώρος οργανώνεται διαφορετικά. Τα κτίσματα είναι μεγάλα, πολύχρωρα και ανεξάρτητα μεταξύ τους με την παρεμβολή παρόδων. Ταυτόχρονα, όμως, διατηρούνται οι ισχυροί τοίχοι με τη θεμελίωση σε πλατιά ορύγματα και οι ημικίονες. Η διάταξη των κτισμάτων κάθετα στον κατά μήκος άξονα της τούμπας παραμένει αμετάβλητη. Η διάρκεια του οικισμού αυτού θα πρέπει να ήταν μεγάλη, όπως δείχνει το πάχος του δαπέδου των κτισμάτων που φθάνει τα 20 εκ. περίπου. Αλλαγές στην οργάνωση παρατηρούνται και στον οικισμό 15. Η βόρεια πάροδος της προηγούμενης φάσης εγκαταλείπεται και τα κτίσματα αναπτύσσονται πλέον σε δύο μεγάλα πολύχρωρα συγκροτήματα, το βόρειο και νότιο, σωζόμενου πλάτους τουλάχιστον 12 και 9 μ. αντίστοιχα. Μεταξύ των συγκροτημάτων παρεμβάλλεται δρόμος πλάτους 2,5 μ. που αντικαθιστά τη στενή πάροδο της προηγούμενης φάσης. Ο προσανατολισμός των κτισμάτων δεν μεταβάλλεται. Και αυτού του οικισμού η χρονική διάρκεια είναι μεγάλη, αναγνωρίστηκε μάλιστα φάση ανανέωσης στο βόρειο συγκρότημα.

Στον οικισμό 14 η οργάνωση σε συγκροτήματα παραμένει αμετάβλητη. Ωστόσο, στο εσωτερικό τους αναπτύσσονται μόνον ελαφρές κατασκευές με λεπτούς μεσότοιχους, αλλά με καλά διαμορφωμένα δάπεδα.

Από το στρώμα 13 εμφανίζονται αρκετά νέα στοιχεία. Η χρήση πλίνθων και λίθινων κρηπίδων στην κατασκευή τοίχων είναι δύο από αυτά. Διατηρείται, ωστόσο, αμετάβλητη η διάταξη των κτισμάτων κάθετα στον κατά μήκος άξονα της τούμπας.

Συμπερασματικά από τη μελέτη των στρωμάτων 17-14 θα μπορούσε να διακρίνει κανείς τουλάχιστον τρεις φάσεις οικιστικής δραστηριότητας κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού. Η πρώτη περιλαμβάνει τον οικισμό 17 και θεωρείται περίοδος προσαρμογής και συνύπαρξης παλαιών και νέων στοιχείων. Η δεύτερη περιλαμβάνει τον μακράς διάρκειας οικισμό 16, στη διάρκεια του οποίου αναπτύσσονται μεγάλα αυτόνομα κτίσματα. Η τρίτη

9. Ο τελευταίος είναι παράλληλος με το ανατολικό όριο της τομής Μ.

φάση περιλαμβάνει τους οικισμούς 15 και 14, στη διάρκεια των οποίων τα κτίσματα οργανώνονται πλέον σε μεγάλα πολύχωρα συγκροτήματα¹⁰.

Με ανασκαμμένη έκταση περίπου 100 τ.μ. σε σύνολο 4.000 τ.μ. οποιαδήποτε προσπάθεια αναπαράστασης όλου του οικισμού θα ήταν παρακινδυνευμένη. Ωστόσο, τα ευρήματα επιτρέπουν μια λιγότερο ή περισσότερο αξιόπιστη αναπαράσταση των κτισμάτων. Ο οικισμός 18 που τοποθετείται χρονικά στο τέλος της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, καταστράφηκε αιφνιδιαστικά από ισχυρή φωτιά. Τα ευρήματα στο εσωτερικό των σπιτιών σώθηκαν σε αποσπασματική κατάσταση, διατήρησαν, ωστόσο, στοιχεία, τα οποία επιτρέπουν κατά προσέγγιση την απόδοση στην αρχική τους θέση. Τα περισσότερα εργαλεία βρέθηκαν δίπλα στους τοίχους, όπου πιθανότατα ήταν κρεμασμένα ή τοποθετημένα σε ράφια. Τα αγγεία βρέθηκαν στο δάπεδο, γερμένα στο πλάι, ή σπασμένα και διασκορπισμένα. Πολλά από αυτά περιείχαν σπόρους (σιτάρι, λαθούρι, βίκιο, φακή, κριθάρι κ.ά.).

Τα σπίτια έχουν μεσοτοιχία και τοίχους πάχους περίπου 20 εκ. από στοιβαχτό πηλό και πασσάλους. Οι τελευταίοι φέρουν το βάρος της στέγης. Δύο από αυτά έχουν πλάτος περίπου 4 μ. και πιθανό μήκος 7-9 μ. Διπλάσιο είναι το πλάτος του τρίτου κτίσματος, στο οποίο υπάρχει κεντρική πασσαλοσειρά. Η στέγη αποτελείται από λεπτά εγκάρσια δοκάρια, και διαδοχικές στρώσεις από καλάμια, πηλό και βούρλα (εικ. 3). Η διάταξη των κτισμάτων οδηγεί αναγκαστικά στην ύπαρξη οριζόντιας ή ελαφρά επικλινούς στέγης. Σε δύο από τα κτίσματα υπήρχε πατάρι στο εσωτερικό. Σε κάθε κτίσμα υπάρχουν ανοικτή και κλειστή εστία, φούρνος και έδρανο. Αγγεία και άλλες φορητές κατασκευές αποτελούσαν την οικοσκευή. Η χρήση των κτισμάτων αυτών ως χώρων κατοίκησης και οικοτεχνικής δραστηριότητας είναι προφανής.

Ο τρόπος και το χρόνο πτώσης των αγγείων και των άλλων αντικειμένων πριν από την κατάρρευση της στέγης, σε συνδυασμό με ορισμένα ακόμη στοιχεία, δείχνουν, ότι της φωτιάς που κατέστρεψε τον οικισμό, προηγήθηκε ισχυρός σεισμός. Κατά τον βοτανολόγο Helmut Kroll ο σεισμός θα πρέπει να έγινε το φθινόπωρο κάποιου έτους. Από δέσμη ραδιοχρονολογήσεων, οι οποίες προέρχονται από καμένους πασσάλους και δοκάρια, το έτος αυτό τοποθετείται μεταξύ 2100 και 1900 π.Χ.

Από τις αναπαραστάσεις των κτισμάτων των άλλων οικιστικών φάσεων ξεχωρίζουν τα κτίσματα του στρώματος 16, όχι μόνο για τη διαφορετική οργάνωση, αλλά και για την ιδιαίτερα φροντισμένη κατασκευή τους. Πρόκειται για τρία κτίσματα, το τριμερές, το πολύχωρο και ένα ακόμη ασαφούς σχήματος (εικ. 4). Η κάτοψή τους ορίζεται από βαθιά ορύγματα και έχουν ισχυρούς τοίχους από στοιβαχτό πηλό πλάτους περίπου 40 εκ. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι προεξέχοντες από τον τοίχο πάσσαλοι καλύπτονται με πηλό

10. Πιθανότατα θα υπάρξει και μια τέταρτη φάση με τα στρώματα 13 και 12. Θα φανεί με την ολοκλήρωση της μελέτης των ανασκαφικών δεδομένων.

αποκτώντας τη μορφή ημικίονα. Ο τριμερής χωρισμός του βόρειου κτίσματος θυμίζει τον τύπο των Korridorhauses που συναντάται σε οικισμούς της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού¹¹. Η διατήρηση αρχιτεκτονικών τύπων της Πρώιμης στη Μέση Εποχή του Χαλκού είναι συνήθης σε οικισμούς της περιφέρειας, όπως για παράδειγμα στην Τροία, όπου μεγαροειδή κτίσματα χαρακτηριστικά της Πρώιμης Χαλκοκρατίας συναντώνται στην ακρόπολη της 6ης πόλης¹². Τηρουμένων των αναλογιών, κάπως έτσι θα μπορούσε να είναι η διάταξη των κτισμάτων και στον Άγιο Μάμα. Στο ίδιο στρώμα, δίπλα στο νότιο τοίχο του πολύχωρου κτίσματος εντοπίστηκαν ίχνη πασσάλων και το πλατύσκαλο σκάλας. Το πλατύσκαλο ήταν κατασκευασμένο από δύο στρώσεις πηλού που περιέκλειαν μισούς κορμούς δέντρων και είχε αρχικό ύψος περί τα 20-25 εκ. Διατηρήθηκαν οι στρώσεις του πηλού και ο φλοιός των κορμών. Το ξυλώδες μέρος των τελευταίων διαλύθηκε. Η σκάλα λόγω της παρουσίας κεφαλόσκαλου θα πρέπει να αποτελούσε φροντισμένη σταθερή κατασκευή που οδηγούσε σε διαμορφωμένη ανωδομή παρά σε κάποιο πρόχειρο πατάρι. Αν η ανωδομή αυτή ήταν όροφος ή στέγη δεν είναι σαφές. Οι πάσσαλοι και οι τοίχοι στο εσωτερικό του κτίσματος θα μπορούσαν υπό προϋποθέσεις να στηρίξουν όροφο. Ωστόσο, απουσιάζουν εντελώς οι χαρακτηριστικές για ορόφους στρωματογραφικές ενδείξεις. Είναι επομένως πιθανότερο η ανωδομή να ήταν επίπεδη στέγη, η οποία πιθανότατα φιλοξενούσε περιστασιακά ή τακτικά τους ενοίκους και διάφορες οικοτεχνικές δραστηριότητες. Ίσως μάλιστα να έφερε και ελαφρό στέγαστρο. Οι ενδείξεις για τη χρήση των κτισμάτων δεν είναι τόσο σαφείς. Η παρουσία φροντισμένων δαπέδων στο εσωτερικό τους δείχνει μάλλον ότι τουλάχιστον οι κύριοι χώροι χρησίμευαν για συνάθροιση, ίσως κατοίκηση και μάλλον όχι για αποθήκευση.

Συνοψίζοντας πρέπει να σημειωθεί ότι η οικιστική δραστηριότητα στη δυτική περιφέρεια του οικισμού του Αγίου Μάμα, όπου και η ανασκαφή, παρουσιάζει διακυμάνσεις ως προς την πυκνότητα, ποιότητα κατασκευής αλλά και την πιθανή χρήση των κτισμάτων. Στο στρώμα 18 του τέλους της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στη δυτική περιφέρεια αναπτύσσονται κατοικίες. Στο στρώμα 17 την ανασκαμμένη έκταση καταλαμβάνει κτίσμα πιθανότατα ανοικτό προς τα δυτικά, αλλά με διαμορφωμένο δάπεδο και ανοικτή εστία. Στο στρώμα 16 η οικιστική δραστηριότητα γίνεται εντονότερη. Εντοπίστηκαν μεμονωμένα κτίσματα σχεδόν μνημειακών διαστάσεων. Εντατική είναι η δόμηση στο δυτικό τμήμα της τούμπας και στο στρώμα 15 με την εμφάνιση των πολύχωρων οικιστικών συγκροτημάτων, σε αντίθεση με το στρώμα 14, όπου τα συγκροτήματα διατηρούνται αλλά τα κτίσματα εντός αυτών είναι πλέον ελαφρές κατασκευές με λεπτούς τοίχους.

11. J. W. SHAW, «The Early Helladic II Corridor House: Problems and Possibilities», στο *Habitat égéen*, σ. 183-194.

12. M. KORFMANN, «Die trojanische Hochkultur (Troja VI und VIIa)», στο M. KORFMANN *et al.* (επιμ.), ό.π. (σημ. 7), σ. 395.

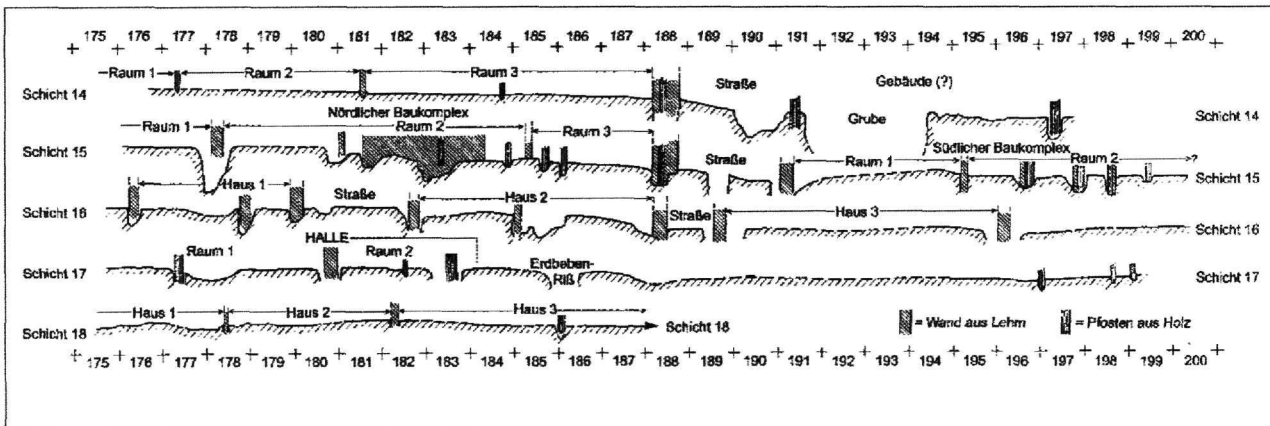
Οι πληροφορίες για την οργάνωση του χώρου που προέρχονται από τον Άγιο Μάμα είναι οι μοναδικές μέχρι στιγμής για οικισμό της Μέσης Εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία¹³. Ως εκ τούτου είναι εξαιρετικά πρώιμο τα συμπεράσματα που προκύπτουν να γενικευθούν για όλη τη Μακεδονία. Ωστόσο, ο προσανατολισμός του Αγίου Μάμα προς τον αιγαιακό χώρο, όπως είχε επισημάνει ο Heurtley λόγω της παρουσίας μινυακής κεραμικής¹⁴, φαίνεται να επιβεβαιώνεται τόσο στους τύπους των κτισμάτων και στην οργάνωση του χώρου με την ανάπτυξη παρόδων και δρόμων, όσο και στην παρουσία της χειροποίητης ερυθρωπής κεραμικής που χαρακτηρίζει το Αιγαίο και τα παράλια του αυτήν την περίοδο.

13. Θα συμπληρωθούν και με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των στρωμάτων 13 και 12.

14. W. A. HEURTLEY, C. A. R. RADFORD, «Two Prehistoric Sites in Chalkidike», *BSA* 29 (1927-28), σ. 186.

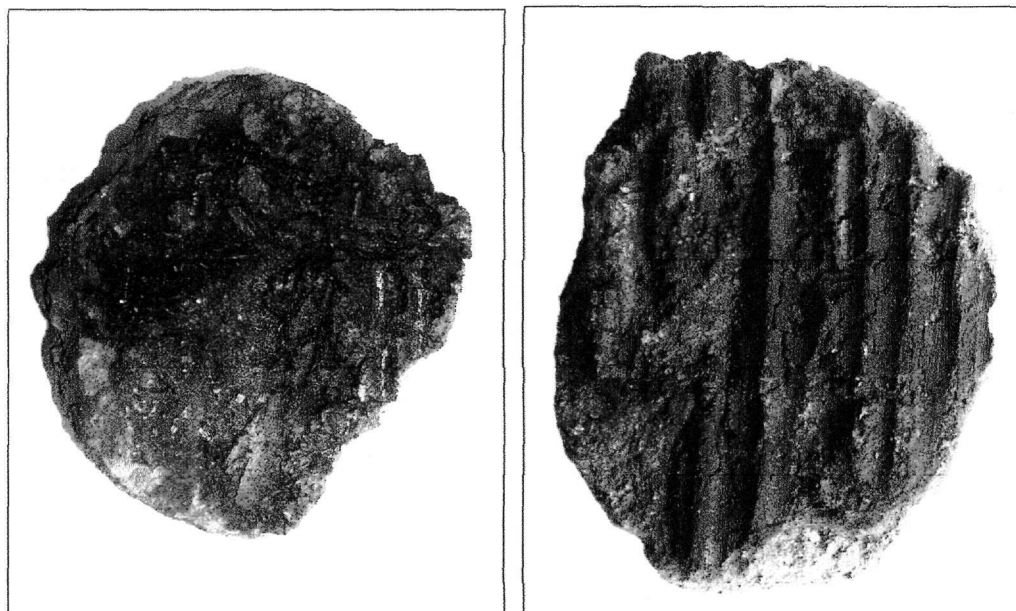

1

2

Εικ. 1. – Άποψη της τούμπας του Αγίου Μάμα από Β.
 Εικ. 2. – Σχηματοποιημένη στρωματογραφία των οικισμών της ΜΕΧ.

3a

3b

4

Εικ. 3. – Στρώμα 18. Αποτυπώματα καλαμιών και βούρλων στον πηλό στέγης.

Εικ. 4. – Κατόψεις κτισμάτων του στρώματος 16.